

BRONCOMMENTAREN

v

De militie-registers Deel 1: 1815–1922 Algemeen

door

B. Koerhuis
en
W. van Mulken

1. Inleiding

In dit samengestelde broncommentaar wordt aandacht besteed aan de militieregisters uit de periode 1815–1922. Om de ingrijpende veranderingen in de militie-wetgeving gedurende deze periode op een overzichtelijke wijze te kunnen beschrijven werd gekozen voor een afwijkende indeling van het commentaar. Het eerste deel bevat algemene paragrafen over de militieregisters uit de gehele periode 1815–1922, de overige vier delen gaan in op specifieke aspecten van deze registers in vier afzonderlijke perioden, te weten 1815–1816, 1817–1861, 1862–1912 en 1913–1922.

Onder de verzamelnaam "militieregisters" wordt verstaan; de inschrijvingsregisters, de alfabetische lijsten, naamlijsten en -registers en de lotingslijsten en -registers, welke gedurende deze periode werden gehanteerd bij de uitvoering van de bepalingen die de inschrijving en loting voor de Nationale Militie regelden.

Opgemerkt moet worden, dat er nog diverse bronnen bestaan die met militieregisters in verband kunnen worden gebracht, maar die hier om praktische redenen niet of nauwelijks behandeld worden. Het gaat om de zg. verlofgangersregisters waarin vaak ook het dienstonderdeel van de betrokkene is opgenomen en de schutterij-, brandweer- en landstormregisters.

Gaarne richten wij een woord van dank aan diegenen die ons concept van waardevolle adviezen hebben voorzien, nl. drs. W.A. Fasel (GA Alkmaar), drs. P.H. Kamphuis (sectie militaire geschiedenis van de Koninklijke Landmacht), prof.dr. P.M.M. Klep (Katholieke Universiteit van Nijmegen), drs. J.M.M. de Meere (Vrije Universiteit), dr. C.M. Schulten (sectie militaire geschiedenis van de Koninklijke Landmacht) en A.J.M. den Teuling (Provinciale Archiefinspectie in Drente).

a. Een historische situering van de bron

De invoering van de dienstplicht.

Hoewel artikel 8 van de Unie van Utrecht (1579) de aangesloten gewesten verplichtte tot inschrijving en monstering van alle ingezetenen, werd dit artikel nooit daadwerkelijk toegepast¹⁾. De legers van de Republiek bestonden dan ook geheel uit beroepssoldaten. De conscriptie (= dienstplicht) werd in ons land pas ingevoerd tijdens de Franse overheersing. Door loting werd bepaald welke dienstplichtigen zouden worden opgeroepen voor de werkelijke vervulling van hun dienstplicht.

Ondanks veel verzet tegen de dienstplicht, werd het systeem in grote lijnen overgenomen voor de vorming van de strijdmacht van het Koninkrijk der Nederlanden. Nadat Willem I was uitgeroepen tot soeverein vorst, werd op 20 december 1813 een Reglement van Algemeene Volkswapening vastgesteld (Staatsblad no. 14). De Nederlandse strijdmacht moest worden samengesteld uit een Landstorm en een Landmilitie. De Landstorm zou bestaan uit alle weerbare mannen van 17 tot 50 jaar, die konden worden ingezet bij de verdediging van de eigen woonplaats en de directe omgeving. Uit de Landstorm werd de Landmilitie geformeerd, waarvoor in principe alle weerbare mannen van 17 tot 45 jaar in aanmerking kwamen. De sterkte was vastgesteld op 20.000 man. De Landmilitie werd in de praktijk gevormd door vrijwilligers, aangevuld met ingelote dienstplichtigen. De taak van de Landmilitie was de verdediging van het vaderland en de verdrijving van de vijand, waarbij ze geassisteerd zou worden door de staande armé, gevormd door beroepsmilitairen²⁾.

De vorming van de Nationale Militie.

In de eerste grondwet van 29 maart 1814 (Staatsalmanak 1815, p. 5-42) werd ook een hoofdstuk gewijd aan de defensie van het Koninkrijk. Gebaseerd op deze bepalingen verscheen op 27 februari 1815 de eerste Militiewet (Staatsblad no. 19). Deze wet moest de artikelen 123, 124 en 126 van de grondwet in werking brengen. Behalve de staande armé zou de Nederlandse strijdmacht bestaan uit een korps Nationale Militie, gevormd door circa 22.000 man. Wanneer het aantal vrijwilligers niet voldoende zou zijn, zou aanvulling plaatsvinden met behulp van lotelingen. De dienstplicht duurde 5 jaar, van 18 tot en met 22 jaar.

De militie had oorspronkelijk tot taak de verdediging van de eigen regio, dit in tegenstelling tot de armé, die ook buiten de landsgrenzen kon opereren. Deze strenge scheiding verviel al snel. In 1818 werd de infanterie van het staande leger opgeheven en ingelijfd bij de militie. Binnen enkele jaren werden ook de overige wapenkorpsen opgeheven en ingelijfd: in 1823 de bereden artillerie, in 1824 de cavalerie en in 1828 de mineurs en sappeurs³⁾. De reden van deze wijzigingen was het feit, dat zich te weinig vrijwilligers meldden voor de armé,

waardoor deze niet op voldoende sterkte kon worden gehouden.

Het remplaçanten-stelsel.

Een van de oorzaken van dit geringe aanbod van vrijwilligers was het remplaçantenstelsel. Hoewel de dienstplicht in principe gold voor alle mannelijke ingezetenen van Nederland bestond de mogelijkheid om de dienst te laten waarnemen door een remplaçant of plaatsvervanger. Een ingelote dienstplichtige kon zich tegen betaling laten vervangen door ieder ander uit dezelfde provincie die aan de keuringseisen voldeed. Remplaçering geschiedde op basis van een bij notariële akte gesloten contract.

Daarnaast bestond de mogelijkheid de dienst te laten waarnemen door een nummerverselaar. Een vrijgelote dienstplichtige, met een lotingsnummer hoger dan het getal dat het aan het district opgelegde contingent groot was, nam dan de plaats in van een ingelote dienstplichtige, met een lager lotingsnummer, uit dezelfde lichte en gemeente.

De vergoedingen voor een remplaçant waren beduidend hoger dan die voor een vrijwilliger. In 1865 bijvoorbeeld kreeg een vrijwilliger, naast de normale soldij, maximaal f.30,- als handgeld uitbetaald, terwijl hij als remplaçant f.400,- of veel meer kon verdienen ⁴⁾. De hoogte van de vergoeding duidt er op dat vooral de rijkere door middel van het remplaçantenstelsel de dienstplicht wisten te ontlopen. Uiteindelijk leidde de toenemende kritiek op het remplaçantenstelsel tot de afschaffing van deze regeling in 1898 en de invoering van de nog altijd bestaande persoonlijke dienstplicht (Staatsblad 1898, no. 70).

De Militiewetten van 1815, 1817, 1861, 1901, 1912 en 1922.

De zojuist genoemde eerste Militiewet van 1815 is getiteld: "Wet tot het in werking brengen van art. 123, 124 en 126 der Grondwet, met opzigt tot de Nationale Militie". Na de vereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden werd op 24 augustus 1815 een nieuwe grondwet afgekondigd (Staatsblad no. 45). Op de artikelen 206 tot en met 214 van deze nieuwe grondwet werd de tweede Militiewet gebaseerd, de "Wet omtrent de inrigting der nationale militie" van 8 januari 1817 (Staatsblad no. 1). Deze wet bleef van kracht tot 1861, waarna ze werd vervangen door de "Wet van den 19den Augustus 1861, betrekkelijk de Nationale Militie" (Staatsblad no. 72). Gedurende de periode dat de Militiewet van 1817 van kracht was viel het inschrijvingsjaar en het lichtingsjaar voor de Nationale Militie samen. Bij de invoering van de Militiewet van 1861 verschoof het lichtingsjaar, het kwam nu een jaar na het inschrijvingsjaar te liggen. Deze verschuiving had tot gevolg dat het lichtingsjaar 1862 kwam te vervallen.

Na verschillende wijzigingen en aanvullingen, laatstelijk door de "Wet van den 24sten Juni 1901, tot nadere wijziging en aanvulling van de wet betrekkelijk de Nationale Militie en van daarmede in verband staande wetten" (Staatsblad no. 159) werd de tekst van de Militiewet van 1861 opnieuw geredigeerd bij K.B. van 12 september 1901 (Staatsblad no. 212), waarna deze wet voortaan werd aangehaald als de Militiewet van 1901. Deze werd in 1912 vervangen door de "Wet van den 2den Februari 1912, tot regeling van de verplichtingen ten aanzien van de militie" (Staatsblad no. 21). In 1922 werd krachtens de Dienstplichtwet van 4 februari 1922 (Staatsblad no. 43) de Nationale Militie opgeheven. De militieplicht werd vervangen door de dienstplicht ⁵⁾.

b. Een visuele kennismaking met de bron

Zie de afzonderlijke commentaren.

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de bron

a. De formele grondslag

Zie de afzonderlijke commentaren.

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Idem.

c. De interpretatie en de betrouwbaarheid van de gegevens uit de militie-registers

Gezien de nauwkeurige voorschriften voor het opmaken van de inschrijvingsregisters, alfabetische (naam-)lijsten c.q. registers en lotingslijsten c.q. -registers is de betrouwbaarheid van de gegevens uit de militieregisters zeer groot. Alleen bij de signaleringen speelt de subjectiviteit min of meer een rol. De namen, geboorteplaatsen en geboortedata kunnen worden gecontroleerd aan de hand van de registers van de burgerlijke stand, de beroepen en woonplaatsen na de invoering van de bevolkingsregisters aan de hand van deze registers. Verder kunnen de militieregisters uit een bepaald lichtingsjaar voor diverse gegevens onderling worden vergeleken.

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

In de Rijksarchieven (in de archieven van het provinciaal bestuur): de lotingslijsten c.q. -registers; sinds de Militiewet van 1861 van kracht werd tevens de alfabetische naamlijsten c.q. -registers.

In de Gemeentearchieven: de inschrijvingsregisters, de alfabetische lijsten, de naamlijsten en -registers, de lotingslijsten en -registers, met uitzondering van de lotingslijsten en -registers ingevolge de militiewetten van 1815 (-1816) en 1817 (-1860).

b. Aanvullende bronnen

Men houde er rekening mee dat het hier vaak gaat om vernietigbare stukken.

1. Bronnen gerelateerd aan de uitvoering

Rijksarchief (in de archieven van het provinciaal bestuur):

- a. instructies en voorschriften betreffende de Nationale Militie,
- b. stukken betreffende de inschrijving,
- c. nalotingsregisters en stukken betreffende de naloting,
- d. registers en stukken betreffende keuring en vrijstelling,
- e. registers en stukken betreffende plaatsvervangings- en nummervervisseling,
- f. registers en stukken van de militieraden,
- g. registers en stukken betreffende inlijving en indeling,
- h. registers en stukken betreffende dienstweigering,
- i. militaire certificaten,
- j. registers en stukken betreffende verlofgangers.

Gemeentearchief:

- k. stukken betreffende het opmaken van de registers en lijsten, alsmede de registers en lijsten zelf onderling,
- l. stukken betreffende keuring, herkeuring en zettingen van de militieraad,
- m. stukken betreffende vrijstelling,
- n. stukken betreffende plaatsvervangings- en nummervervisseling,
- o. stukken betreffende inlijving en indeling,
- p. stukken betreffende dienstweigering,
- q. militaire certificaten,
- r. verlofgangersregisters c.q. -lijsten.

2. Bronnen die kunnen dienen bij de toetsing van de betrouwbaarheid

Rijksarchief:

- a. zie 1 c t/m 1 j,
- b. registers van de burgerlijke stand,
- c. notariële archieven (in geval van remplaçering),
- d. schutterijregisters: algemene en bijzondere rollen van de manschappen.

Gemeentearchief:

- e. zie l k, l q en l r.
- f. de schutterijregisters: inschrijvingsregisters, alfabetische lijsten, lotingsregisters, algemene en bijzondere rollen van de manschappen (na het vervullen van de dienstplicht kwam men te vallen onder de schutterijplicht, 1827–1901),
- g. de inschrijvingsregisters voor de landweer (na het vervullen van de dienstplicht kwam men te vallen onder de landweerplicht, 1901–1922),
- h. de inschrijvingsregisters voor- en de keuringsregisters van de landstorm,
- i. de registers van de burgerlijke stand,
- j. de bevolkingsregisters,
- k. notariële archieven (in geval van remplaçering).

c. Literatuur

1. Gidsen etc. waarin de bron vermeld wordt:

Hoof, J.P.C.M. van, Enkele richtlijnen voor het verrichten van genealogisch onderzoek naar militairen behoord hebbende tot de Nederlandse troepen te land, in: *Gens Nostra* 39 (1984, no 7/8), p. 249/263.

Vandenbroeke, C., De keurlingenlijsten als sociaaldemografische meter, in: *De Leiegouw* 23 (1981), p. 235/273.

2. Historische studies, van belang voor een goed begrip van de historische situering van de militieregisters:

Amersfoort, H., Voor Vaderland en Oranje, Een verkenning naar de wederzijdse betrokkenheid van natie en leger, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982), p. 538-557.

Schulten, C.M., Buitenlandse invloeden op het Nederlandse leger gedurende de periode 1813–1830, in: *Mededelingen Sectie Krijgsgeschiedenis Koninklijke Landmacht* 1 (1978) p. 130-141.

Snapper, F., Enige sterktecijfers betreffende de Nederlandse landmacht in de periode 1840-1940, in: *Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf* 4 (1981), p. 80–118.

Spits, F.C., De metamorfose van de oorlog in de 18e en 19e eeuw. (Polemologische Studiën 13) Assen, 1971.

3. Administratief -juridische publikaties:

Hardenberg, H., Overzicht der voornaamste bepalingen betreffende (...) het Nederlandse leger sedert den Vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd, Den Haag, 1861.

Recueil bevattende de wetten, besluiten en orders, betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landmacht (Recueil Militair). Den Haag, 1813-1914,

4. Historische studies, waarvoor gebruik is gemaakt van militie-registers:

Al sinds de 19e eeuw wordt in binnen- en buitenland gebruik gemaakt van militieregisters als bron voor historisch onderzoek. Een selectie uit deze historische studies:

Benders, A.M., De toeneming der lichaamslengte van de bevolking in Nederland, in: *Mens en Maatschappij*, 1938.

Loo-Mulder, A van, Onder de maat. De Alkmaarse wezenzorg in het midden van de 19e eeuw gemeten aan de minimumlengtemaat voor de militie, in: *Alkmaarse Historische Reeks* 6 (1984).

Villermé, L.R., *Mémoire sur la taille de l'homme en France*. Paris, 1829.

Wieringen, J. van, *Seculaire groeiverschuiving. Lengte en gewichtssurveys 1964 - 1966 in Nederland in historisch perspectief*. Leiden, 1972.

Zeeman, J., *Rapport namens de commissie voor statistiek*, in: *Tijdschrift Nederlandse Maatschappij voor Geneeskunde*, 1854.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de registers en lijsten

a. Themata

1. Onderzoek betreffende de militaire geschiedenis en de geschiedenis van de landsverdediging,
2. onderzoek naar de lichaamslengte en andere kenmerken van de mannelijke bevolking en verschuivingen daarin,
3. onderzoek betreffende beroepsstructuur en sociale mobiliteit,
4. onderzoek naar genoten onderwijs,
5. familie-historisch onderzoek.

b. Verrijken van de gegevens uit de registers met informatie uit andere bronnen

De gegevens kunnen gecombineerd worden met de gegevens uit andere registers betreffende de nationale militie, met gegevens uit schutterij-, landweer- en landstormregisters, met gegevens uit de registers van de burgerlijke stand en uit de bevolkingsregisters, en met onderwijsgegevens. In incidentele gevallen kunnen ze ook gecombineerd worden met justitiële gegevens en gegevens betreffende inrichtingen voor blinden, zieken, krankzinnigen e.d. en gevangenen. Gegevens over remplaçering kunnen gecombineerd worden met informatie uit de desbetreffende notariële akten (zie 1).

